

דברים שלא דנים בזמן הזה

הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א
(בתוספת הערותיהם והארותיהם של הרב דורון אלון והרב אריה כץ)

א. פתיחה

הגמרא במסכת סנהדרין (דף ב:) מלמדת אותנו, שמעיקר הדין יש צורך בדיינים סמוכים כדי לדון דיני ממונות, אך כדי "שלא תינצל דלת בפני לוויין" הקלו בדיני "הודאות והלוואות" שלא יצטרכו בהם דיינים סמוכים.

במסכת בבא קמא (דף פ"ד: וכן בגיטין דף פ"ח:) מבארת הגמרא, שהיכולת לדון בדברים הללו היא מכוח "שליחותיהו קעבדינן", כלומר בתור שליחים של הדיינים הסמוכים שנתנו להם כוח לדון.

מוסיפה הגמרא (שם) וקובעת, באלו דברים ניתן כוח לדיינים שאינם סמוכים לדון:

כי עבדינן שליחותיהו - במילתא דשכיחא ואית ביה חסרון כיס, אבל מילתא דשכיחא ולית ביה חסרון כיס, אי נמי מילתא דלא שכיחא ואית ביה חסרון כיס - לא עבדינן שליחותיהו.

זאת אומרת, שניתן לדון בזמן הזה אך ורק בדיינים שבהם מתקיימים שני הכללים: הם שכיחים, ואם לא נדון בהם, יגרם חיסרון כספי לתובע. הגמרא (שם) גם מביאה דוגמאות לכך:

הלכך אדם באדם, אע"ג דאית ביה חסרון כיס, כיון דלא שכיחא - לא עבדינן שליחותיהו, בושת אף על גב דשכיחא, כיון דלית ביה חסרון כיס - לא עבדינן שליחותיהו.

אדם החובל בחברו אינו דבר שכיח כמו אדם שהלווה לחברו כסף, ולכן אף שיש בזה חיסרון כספי, לא נתנו חכמים כוח לדון דין זה בדיינים שאינם סמוכים. לעומת זאת, אדם המבייש את חברו שכיח יותר, אך אין בזה חיסרון כספי למתבייש, ולכן גם את זה לא תקנו לדון בדיינים שאינם סמוכים.

בנוסף לכך, אומרת הגמרא (שם) שלא דנים כלל דיני קנסות בדיינים שאינם סמוכים.

בעקבות הגמרא, פסק גם השולחן ערוך (סי' א' סעיף א') מהם הדברים שאותם דנים בזמן הזה:

בזמן הזה, דנים הדיינים דיני הודאות והלוואות וכתובות אשה וירושות ומתנות ומזיק ממון חבירו, שהם הדברים המצויים תמיד ויש בהם חסרון כיס; אבל דברים שאינם מצויים, אף על פי שיש בהם חסרון כיס, כגון בהמה שחבלה בחברתה, או דברים שאין בהם חסרון כיס אף על פי שהם מצויים, כגון תשלומי כפל, וכן כל הקנסות שקנסו חכמים, כתוקע לחבירו (פי' שתוקע בקול באזנו ומבעיתו), וכסוטר את חבירו (פי' מכה בידו על הלחי), וכן כל המשלם יותר ממה שהזיק, או שמשלם חצי נזק, אין דנין אותו אלא מומחים הסמוכים בארץ ישראל, חוץ מחצי נזק צרורות מפני שהוא ממון ואינו קנס.

ב. ההבדל בין ממון לקנס

השולחן ערוך כלל ביחד את כל סוגי הדברים שלא דנים בזמן הזה: קנסות, דברים שלא שכיחים ודברים שאין בהם חסרון כיס. אך בספר "קצות החושן" (שם ס"ק ז') מבואר, שיש ביניהם נפקא מינא:

דע, דבשולחן ערוך כאן אינו מחלק בין דיני קנסות ממש, ושאר גזילות וחבלות וכל מילי דלא שכיח ולית ביה חסרון כיס, אבל ההבדל מבואר: דממון ממש, אף על גב דלא דיינינן ליה בזמן הזה, כיון דלא שכיחי ולית ביה חסרון כיס, מכל מקום לצאת ידי שמים הוא בעצמו צריך לשלם, וגזלן הוא אם אינו משלם, אבל קנס ממש לא שייך בהו דינא דשמים, משום דכל דיני קנסות אין הדבר תלוי רק 'אשר ירשיעון אלהים' (שמות כב, ח), ואם אין הבית דין דנין אותו לא שייך בהו דינא דשמים.

מדברי "קצות החושן" עולה שיש חילוק עקרוני בין "קנס" ל"ממון", והוא שחיובי ממון נגרמים בשעת הנזק, ולכן גם בדיינים אותם לא דנים בזמן הזה, קיים החיוב הממוני, רק שאין בסמכותו של בית הדין לכופף על כך. לכן, המזיק עצמו חייב גם

בדברים הללו כדי לצאת ידי שמיים. לעומת זאת, חיובי קנס אינם קיימים עד השעה שבה בית הדין מחייב את המזיק, וממילא בזמן הזה, בו בית דין אינו דן דיני קנסות, אין על המזיק כלל חיוב, אף לא לצאת ידי שמיים.

נראה לומר, שהסיבה לחילוק בין "קנס ל"ממון" היא שחיוב התשלומין בממון נועד על מנת לתקן את הנזק שנגרם¹. לעומת זאת, הגדרתו של הקנס, כמבואר במשנה במסכת כתובות (דף מ"א.) היא תשלומין שלא כמו שיעור הנזק, כלומר יש כאן עונש מיוחד שהטילה התורה על המזיק. עונש זהו כבר דבר שמוטל על בית הדין, כמו שמלקות ומיתה מוטלים על בית הדין², ולכן כל עוד לא היה חיוב שהוטל על ידי בית הדין, אין כלל חיוב בקנס, גם לא לצאת ידי שמיים.

ג. נפקא מינות נוספות הנובעות מהברל זה

לעובדה שכל עוד לא פסקו בית הדין את החיוב בקנס אין כלל חיוב, ישנן מספר נפקא מינות:

1. הגמרא במסכת מכות (דף ה.) אומרת:

וכן לענין תשלומי קנס: באו שנים ואמרו בחד בשבתא גנב וטבח ומכר [וצריך לשלם תשלומי ארבעה וחמישה שהם קנס], ובאו שנים ואמרו בחד בשבתא עמנו הייתם [ועדות הראשונים הייתה בשקר], אלא בתרי בשבתא גנב וטבח ומכר [כלומר שבכל זאת הוא צריך לשלם ארבעה וחמישה], משלמין [העדים הראשונים כדן עדים זוממים], ולא עוד אלא אפילו אמרו בערב שבת גנב וטבח ומכר [כלומר עוד לפני מועד החיוב על פי העדים הראשונים] משלמין, דבעידנא דקא מסהדי גברא לאו בר תשלומין הוא [בשעת עדות הראשונים הוא היה עדיין פטור ונמצא שבאו לחייבו ממון בשקר].

מדברי הגמרא עולה, שאף על פי שהאדם שעליו מעידים עשה מעשה שנתחייב עליו בתשלומי קנס, מכיוון שעדות העדים הראשונים הייתה בשקר, דינם כעדים זוממים וחייבים לשלם את מה שרצו לחייבו.

הגמרא (שם) משווה דין זה לעדים זוממים שהעידו על רציחה שחייבים עליה מיתת בית דין, ולאחר מכן הזימום עדים אחרים, והעידו שרצח במועד אחר, שגם כן נידונים כעדים זוממים, וזאת בניגוד לעדים שחייבו ממון, ולאחר מכן הזימום עדים אחרים, והעידו שנתחייב ממון במועד אחר, שאז פטורים העדים הזוממים מלשלם.

ר' עקיבא איגר ב"גיליון הש"ס" (שם) מסביר את החילוק בין ממון לבין קנס ומיתת בית דין:

דבממון... ליכא דין הזמה, דהעידו כבר חיובא, דאף דבלא עדים לא היה הבית דין יכולים לחייבו, מכל מקום הוא שיוודע האמת בר חיובא הוא ומוטל עליו לשלם, מה שאין כן בקנס, דלקושטא דמילתא אינו מוטל עליו לשלם, דכל זמן שלא חיובהו בית דין אינו מחויב כלל... וכן בדיני נפשות, דבמה שיוודע האמת שהרג, לאו בר קטלא הוא, ואין עליו חיוב כלל להמית את עצמו, וליכא חיוב רק על פי פסק בית דין.

ר' עקיבא איגר מסביר על פי החילוק שחילקנו לעיל, שבממון אין העדים שהוזמו משלמים, מכיוון שאף שהעידו בשקר, האדם שהעידו עליו היה מחויב בתשלומין עוד לפני עדותם, ונמצא שלא גרמו לו נזק בעדותם. אך בקנס ומיתה, אף אם באמת עשה את הדבר, כל עוד לא נפסק דינו בבית דין אין עליו כלל חיוב, נמצא שגרמו לו נזק בעדותם, וחייבים³.

¹ ראה על כך ב"מחנה אפרים" הל' נזקי ממון (סי' א') וב"אבן האזל" על הרמב"ם (הל' חובל ומזיק פ"ח הל' ו').

² ראה בתוספות בעבודה זרה (דף ס"ד: ד"ה "איזהו גר תושב") שמשביר שעובדי כוכבים "לא מעלין ולא מורידין" (כלומר אין מצילים אותם ממיתה, אך אסור להורגם בידיים), אף על פי שגוי שעבד כוכבים חייב מיתה גם בלי עדים והתראה, "דכל זמן שלא דנוהו בית דין אינו חייב מיתה".

³ אמנם ברש"י שם (ד"ה "מאי טעמא" וד"ה "וכן") מובא טעם אחר לחילוק, והוא שבמיתה וקנס יכול להודות קודם שיבואו עדים, ולהיפטר מהחיוב, ונמצא שבעדותם השקרית גרמו שלא יוכל להודות ולהיפטר ולכן חייבים, מה שאין כן בממון, שאין הודאתו פוטר ועיין תוספות שם (ד"ה "דבעידנא" וד"ה "וכן") שמביאים הסבר אחר לחילוק, והוא שבמיתה וקנס צריך "דרישה וחקירה", ואם כן אף אם יבואו עדים לא ברור שיתחייב בדין, ואילו בממון בו אין צורך ב"דרישה וחקירה", קרוב לודאי שיבואו עדים שיתחייבו, ונמצא שלא הזיקוהו העדים הזוממים. אמנם במסכת בבא קמא (דף ע"ד. ד"ה "דאכתי") אומר התוספות דברים דומים לדברי ר' עקיבא איגר.

2. בדיני ממונות, גם אלו שלא דנים בזמן הזה, מכיוון שהנתבע חייב בתשלומין, ורק לבית דין אין כוח להוציא מידו, הוא פסול לעדות עד שישלם⁴. לעומת זאת, מי שעשה מעשה שחייבים עליו קנס, מכיוון שלא מוטל עליו שום חיוב ללא פסיקה של בית הדין, הוא לא נפסל לעדות.

3. מעבר לכך, ניתן לומר, שכל מה שנצרכה הגמרא לומר שכשאיין בתביעה חסרון כס, או שכשהיא בדבר שאינו שכיח, לא גובים אותה בזמן הזה, זה דווקא בממון, אך בקנס אין צורך להגיע לכך, זאת מכיוון שכאשר חכמים תקנו שניתן לדון דיני ממונות בזמן הזה מכוח "שליחותיהו קעבדינן", הם נתנו לדיינים שאינם סמוכים רק את כוח הגבייה שיש לבית הדין, אך לא נתנו להם גם את היכולת ליצור חיובים. לכן תקנה זו שייכת רק בממון, בו עצם החיוב כבר קיים, ויש צורך בבית הדין רק כדי לגבות מהחייב, אך בקנס, בו ללא בית הדין אין כלל חיוב, לא שייך כלל דין "שליחותיהו קעבדינן", ואפילו לו יצויר קנס שיש בו חסרון כס והוא שכיח, גם כן לא יגבו אותו בזמן הזה, שכן לדיינים שאינם סמוכים אין כוח ליצור חיובים.

יתכן שתשלומי חצי נזק אותם משלם שור תם שנגח, והם נחשבים לקנס, יהיו כאלה, שאף על פי שיש בהם חסרון כס והם שכיחים⁵, אין גובים בזמן הזה.

ד. דיני גזלות בזמן הזה.

הגמרא בסנהדרין (דף ב:) אומרת שלא דנים דיני גזלות וחבלות ללא דיינים סמוכים. על כך מקשים התוספות (בבא קמא דף פ"ד: ד"ה "אי נמי", וכן מובא בגיטין דף פ"ח: ד"ה "אי הכי" ובסנהדרין דף ג. ד"ה "שלא תנעולי"):

ותימה דבכמה מקומות שהיו דנין דיני גזלות בהגזול (לקמן דף צו:) ההוא גברא דגזול פדנא דתורא ובהגזול בתרא (לקמן דף קטו.) נרשאה גנב ספרא וההוא דגנב גלימא ובהרבה מקומות?

מתרצים התוספות מספר תירוצים מתי דנים דני גזלות כשאין דיינים סמוכים:

א. "יש לדחות דכל הנהו איירי בתפס" – כלומר שבאו לדון בעקבות תפיסת הגזול, דבר שניתן לעשות גם בזמן הזה, כמבואר בגמרא (שם).

ב. "או על ידי דאמר ליה אקבעו דינא לארץ ישראל" – בגמרא בבבא קמא (דף ט"ו.) מובא, שבדברים שלא דנים כשאין דיינים סמוכים, יכול הניזק לדרוש מבית הדין שיכפו על המזיק לעלות לארץ ישראל (שם היו בתקופת הגמרא דיינים סמוכים) כדי לדון עמו, ואם אינו רוצה לעלות ינדרו אותו.

ג. "ויש מפרשים דדוקא גזילות שעל ידי חבלות, כגון דמנצו בי תרי ומחו אהדדי עד שתקף אחד מהן וגזול את חברו, דכי האי גוונא לא שכיח [טפין], ולא עבדינן שליחותיהו" – כלומר דווקא גזילות שנגרמו כתוצאה ממריבה, שהן נקראות גזילות על ידי חבלות, לא דנים, כיוון שסוג כזה של גזילה אינו שכיח⁶.

הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ה הל' י"ג) כותב חילוק אחר בין מה שדנים בזמן הזה בגזילה למה שלא דנים:

מי שגנב או גזל גובין ממנו הקרן דייני חוצה לארץ אבל אין גובין את הכפל.

כלומר מה שלא דנים זה רק את התשלומים שמעבר לקרן, ואילו את הקרן עצמה דנים, וכן פסק השולחן ערוך (סי' א' סעיף ג').

⁴ ראה "הגהות מימוניות" על הרמב"ם הל' חובל ומזיק (פ"ה אות א') שהביא בשם הראב"ן, שחובל בחבירו פסול לעדות עד שיקבל עליו לשלם, וכן פסק בשו"ת המבי"ט (ח"א סי' רצ"א), ואמנם נראה שהרמב"ם (שם הל' ו' – ז') שסובר שתשלומי נזק הם חיוב "קנס" ולא "ממון" יחלוק על כך.

⁵ עיין בגמרא בבא קמא (דף פ"ד:) שממנה עולה ששור תם שהזיק זהו דבר שכיח, ואף על פי כן לא גובים אותו בדיינים שאינם סמוכים, משום שזה קנס.

⁶ ב"שיטה מקובצת" מובאים דברי הר"ד בשם רבנו תם, שטוען שגזילות שלא דנים הם כאלו שאין בהם חסרון כס, כגון שגזל קרקע והצמיחה פירות ואכלם, שמחזיר רק את הקרקע, אך אין מחייבים אותו להחזיר את הפירות שאכל.

לעומתו, מביא הרמ"א (שם) את דעת ה"נימוקי יוסף" (בבא קמא דף ל: מדפי הרי"ף ד"ה "בשן ורגלי"):

ויש אומרים דוקא גזילות דשכיח, כגון כפר בפקדון וכדומה, אבל גזילה ממש לא שכיחא, ואין דנין, אלא אם כן הגזילה קיימת, מחייבין להחזירה

מדברי ה"נימוקי יוסף" עולה לחלק בין החזרה של גזילה קיימת, שבה לא צריך דיינים סמוכים, לבין חיוב תשלומין כאשר הגזילה אינה קיימת, שאז לא דנים ללא דיינים סמוכים.

ניתן לומר שהסיבה שדנים להחזיר גזילה קיימת, היא מצד "איפרושי מאיסורא", שכל עוד הגזילה נמצאת אצל הגזולן חל עליו איסור גזילה בכל רגע, מכיוון שיש תחת ידו חפץ של אחר⁷.

אך נראה שהחילוק הוא מהותי יותר, שכן הצורך בבית דין (שבו הייתה תקנת "שליחותיהו", ולא תיקנו אותה בדבר שאינו שכיח) זה רק כדי לגבות חובות, אך כשהחפץ בעין (כגון גזילה שעדיין נמצאת אצל הגזולן) אין כאן חוב, אלא דבר ששייך ממש לשני. לשם החזרת חפץ של אחר אין צורך בתקנה מיוחדת, ולכן ניתן לדון בזה גם ללא דיינים סמוכים.

ה. סיכום

אף שמעיקר הדין כדי לדון בדיני ממונות יש צורך בדיינים סמוכים, תקנו חכמים שניתן יהיה לדון דיני ממונות גם ללא דיינים סמוכים. תקנה זו תוקנה רק בדיינים שיש בהם חסרון כס והם שכיחים, וכן רק בממון ולא בקנס.

למרות שיש גם דיני ממונות שלא דנים בזמן הזה, יש הבדל מהותי בינם לבין דיני קנסות, והוא שאף על פי שבית דין אינם כופים על כך, חיוב הממון קיים גם בזמן הזה, ומי שרוצה לצאת ידי שמיים מחויב לשלם. לעומת זאת, ללא פסיקה של בית דין לא קיים כלל חיוב בקנס. זאת מכיוון שחיוב ממון נועד לתקן את הנזק שנגרם, ואילו חיוב קנס הינו עונש מיוחד שהתורה הטילה על המזיק, והוא דומה לעונשים אחרים, כגון חיוב מלקות או מיתה.

מהבדל זה נגזרות מספר נפקא מינות להלכה (בנוסף לחיוב לצאת ידי שמיים):

1. עדים שהעידו על מישהו שחייב ממון והוזמו, אך נמצא שבאמת נתחייב ממון לפני עדותם, פטורים מתשלומין. לעומת זאת, עדים שהעידו על מישהו שחייב קנס והוזמו, למרות שלפני עדותם עשה את המעשה עליו נתחייב קנס, הם חייבים בתשלומין, מכיוון שחיוב הקנס נוצר רק בשעת גמר הדין.
 2. מי שעשה מעשה עליו חייבים ממון שלא דנים בזמן הזה, נפסל לעדות עד שישלם, אך מי שעשה מעשה שחייבים עליו קנס, אינו פסול לעדות אף אם לא ישלם.
 3. גם קנס שהוא שכיח ויש בו חסרון כס לא דנים בזמן הזה, שכן חכמים נתנו לדיינים שאינם סמוכים רק יכולת גבייה, ולא יכולת ליצור חיובים.
- אף שהגמרא אומרת שיש צורך בדיינים סמוכים על מנת לדון דיני גזילות, מצאנו בגמרא שגם בבבל דנו גזלנים, וכן מעשים שבכל יום שגם בזמן הזה דנים דיני גזילות. בראשונים מצאנו לכך מספר הסברים:
1. על פי הסבר אחד בתוספות לא דנים גם בזמן הזה דיני גזילות, ובמקרים שמדובר שדנו זה היה בעקבות תפיסת הניזק, או באמצעות כפייה לעלות לארץ ישראל, שם היו דיינים סמוכים, ולדון שם.
 2. על פי הסבר שני בתוספות, דווקא גזילות שקרו כתוצאה ממריבה, ואינן שכיחות, לא דנים בזמן הזה, אך שאר גזילות דנים.
 3. על פי הרמב"ם והשולחן ערוך, את הקרן של הגזילה והגניבה דנים גם בזמן הזה, ורק את תוספת הקנס שיש (תשלומי כפל וארבעה וחמישה) לא דנים.

⁷ כך נראה מלשון ה"נימוקי יוסף" (שם) המנמק מדוע מחזירין גזילה קיימת: "ואין מניחין אותו לעבור על דברי תורה".

4. על פי ה"נימוקי יוסף" והרמ"א, דנים בזמן הזה רק להחזיר גזילה הנמצאת בעין, אך תשלומי גזילה שאינה בעין לא דנים. ניתן לומר שדנים בהחזרת גזילה בעין כדי "לאיפרושי מאיסורא", אך נראה יותר שאין כאן דין במובנו הרגיל של חיוב אדם לשלם לחברו, אלא מדובר בחפץ שלו שנמצא אצל מישהו אחר, ועל כן אין כאן דין במובן הרגיל.